POHÃ NHANA

JECHAUKAHA

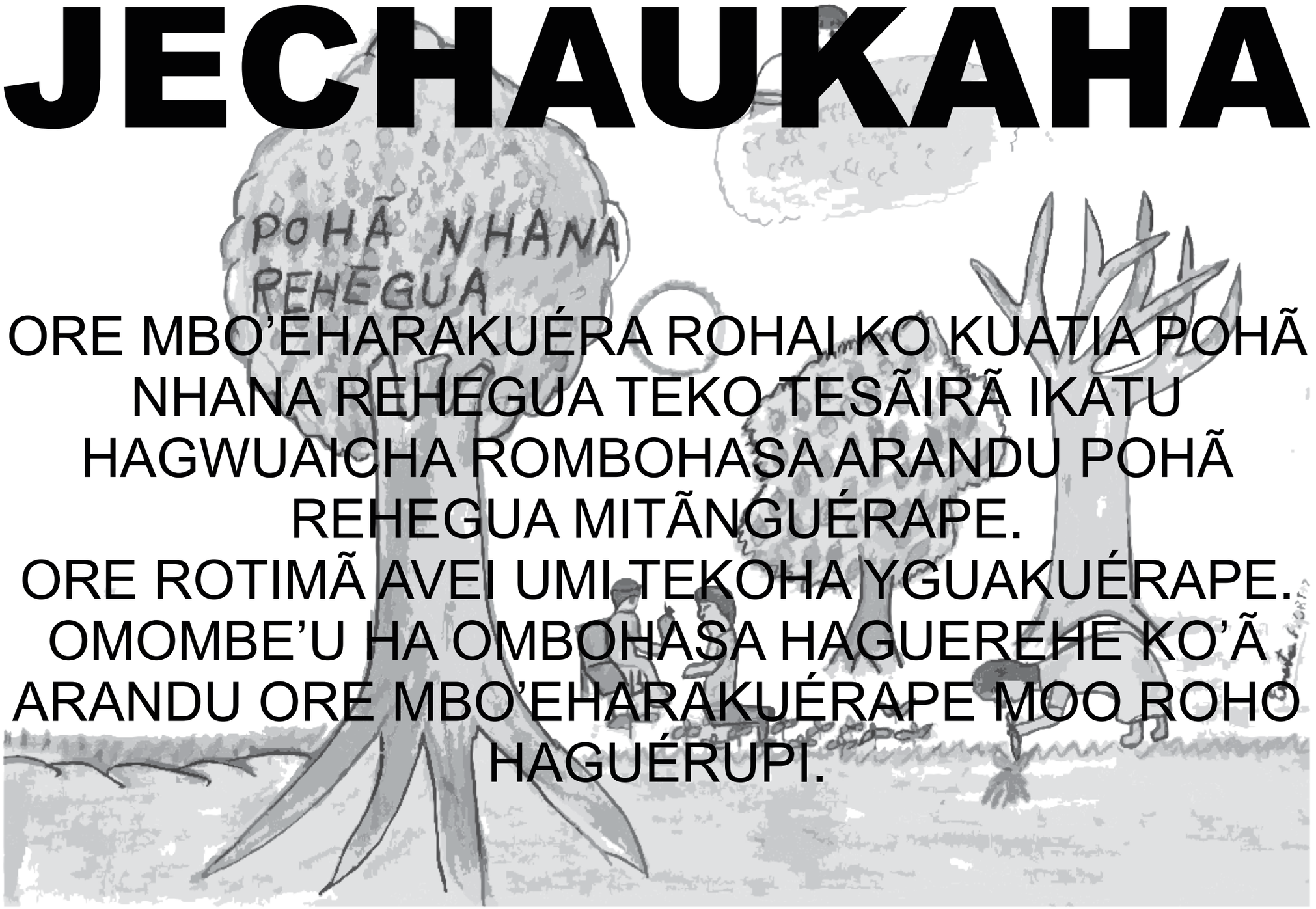

ORE MBO’EHARAKUÉRA ROHAI KO KUATIA POHÃ NHANA REHEGUA TEKO TESÃIRÃ IKATU HAGWUAICHA ROMBOHASA ARANDU POHÃ REHEGUA MITÃNGUÉRAPE.

ORE ROTIMÃ AVEI UMI TEKOHA YGUAKUÉRAPE.

OMOMBE’U HA OMBOHASA HAGUEREHE KO’Ã ARANDU ORE MBO’EHARAKUÉRAPE MOO ROHO HAGUÉRUPI.

JECHUKAPY

ORE MBO'EHARAKUÉRA, ROHO ROGUERU UMI MBO'E ARANDU REHEGUA HA ROMBYATY ROHAI UMI MBA'E JEIKUAA PYRÃ REHEGUA.
KO KUATIA ROHAI VA'EKUE, IKATU NHANE PYTYVÕ OPA MBA'E ARANDU NHEMOHESÃKÃ UMI MITANGUÉRAPE HA OUVA'E OJAPO TEMBIAPO JEHAIPY AMBUE MBO'EROGUI. UPÉAGUI ROJAPO HETA TEMBIAPO POHÃ NHANA REHEGUA UMI MBO'EHARAKUÉRA VOIGUA HA KA'ARUGUAKUÉRA NDIVE.

MBO'ERO MBO'E POTY VERA.

JECHUKAPYRÃ

JECHUKAPY	07
APOHAKUÉRA	08
JECHAUKAHA	09
JEHUPYTYSEVA	10
AGUYJEETE	11
TECHUKAPYRÃ	12
POHÃ YARY REHEGUA	13
POHÃ YSY REHEGUA	14
POHÃ KA'ATĨVŨ REHEGUA	15
POHÃ MBURIKA NANBI REHEGUA	16
POHÃ KA'ARE REHEGUA	17
POHÃ PARIPAROVA	18
POHÃ KARAKUARA	19
POHÃ PINDO	20
POHÃ RO'ỸSÃ	21
POHÃ KANHA POTY	22
POHÃ URUKURÃ	23
POHÃ PIKATĨ	24
POHÃ HI'APEA	25
POHÃ KATIGUA	26
POHÃ SABUGUERO	27
POHÃ KA'AGUY	26
YVA HE'E	28
JECHAUKAHA	09
JEHUPYTYSEVA	10
AGUYJEETE	11
TECHUKAPYRÃ	12
POHÃ YARY REHEGUA	13
POHÃ YSY REHEGUA	14
POHÃ KA'ATĨVŨ REHEGUA	15
POHÃ MBURIKA NANBI REHEGUA	16
POHÃ KA'ARE REHEGUA	17
POHÃ PARIPAROVA	18
POHÃ KARAKUARA	19
POHÃ PINDO	20
POHÃ RO'ỸSÃ	21
POHÃ KANHA POTY	22
POHÃ URUKURÃ	23
POHÃ PIKATĨ	24
POHÃ HI'APEA	25
POHÃ KATIGUA	26
POHÃ SABUGUERO	27

NHEPORANDU POHÃ NHANA REHEGUA

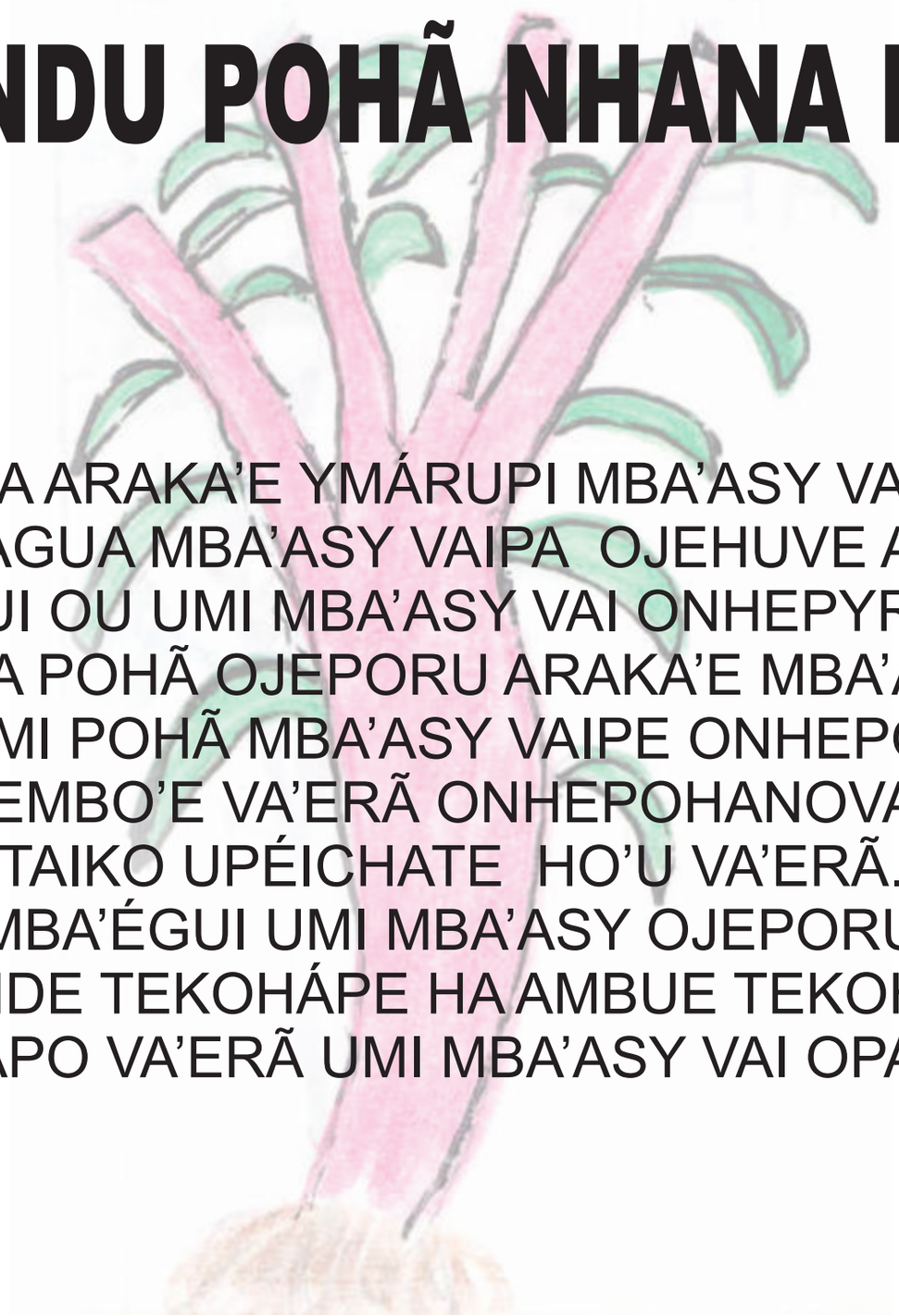

OIPA ARAKA'E YMÁRUPI MBA'ASY VAI.
MBA'ÉICHAGUA MBA'ASY VAIPA OJEHUVE ARAKA'E.
MOÕGUI OU UMI MBA'ASY VAI ONHEPYRÚVA.
MBA'ÉICHAGUA POHÃ OJEPORU ARAKA'E MBA'ASY VAIPE.
OIPA OIKUAAVA UMI POHÃ MBA'ASY VAIPE ONHEPOHANO HAGUA.
POHÃREPA ONHEMBO'E VA'ERÃ ONHEPOHANOVA HO'U HAGUA,
TAIKO UPÉICHATE HO'U VA'ERÃ.
HA KO'ANGA MBA'ÉGUI UMI MBA'ASY OJEPORU ETEREÍMA
NHANDE TEKOHÁPE HA AMBUE TEKOHÁPE.
MBA'E JAJAPO VA'ERÃ UMI MBA'ASY VAI OPA HAGUA.

AGUYJEVETE

Aguyjeete pe mbo’ero mbo’e poty vera ome’e haguere peteĩ tembiapo rojapo haguã ha rogueru haguã ave upe jeikuaa pyre onhenhungatu haguáicha upe nhembohasa va’ekue oreve. Ha aguyje porã ave umi nheporandu jejapo va’e upe mba’e kuaa jarýpe moõ rohasa haguérupi omohesaka haguére nhe’e porã roporandu va’ekue upe roikuaase va’ekue rehegua.

JEHUPYTYSEVA

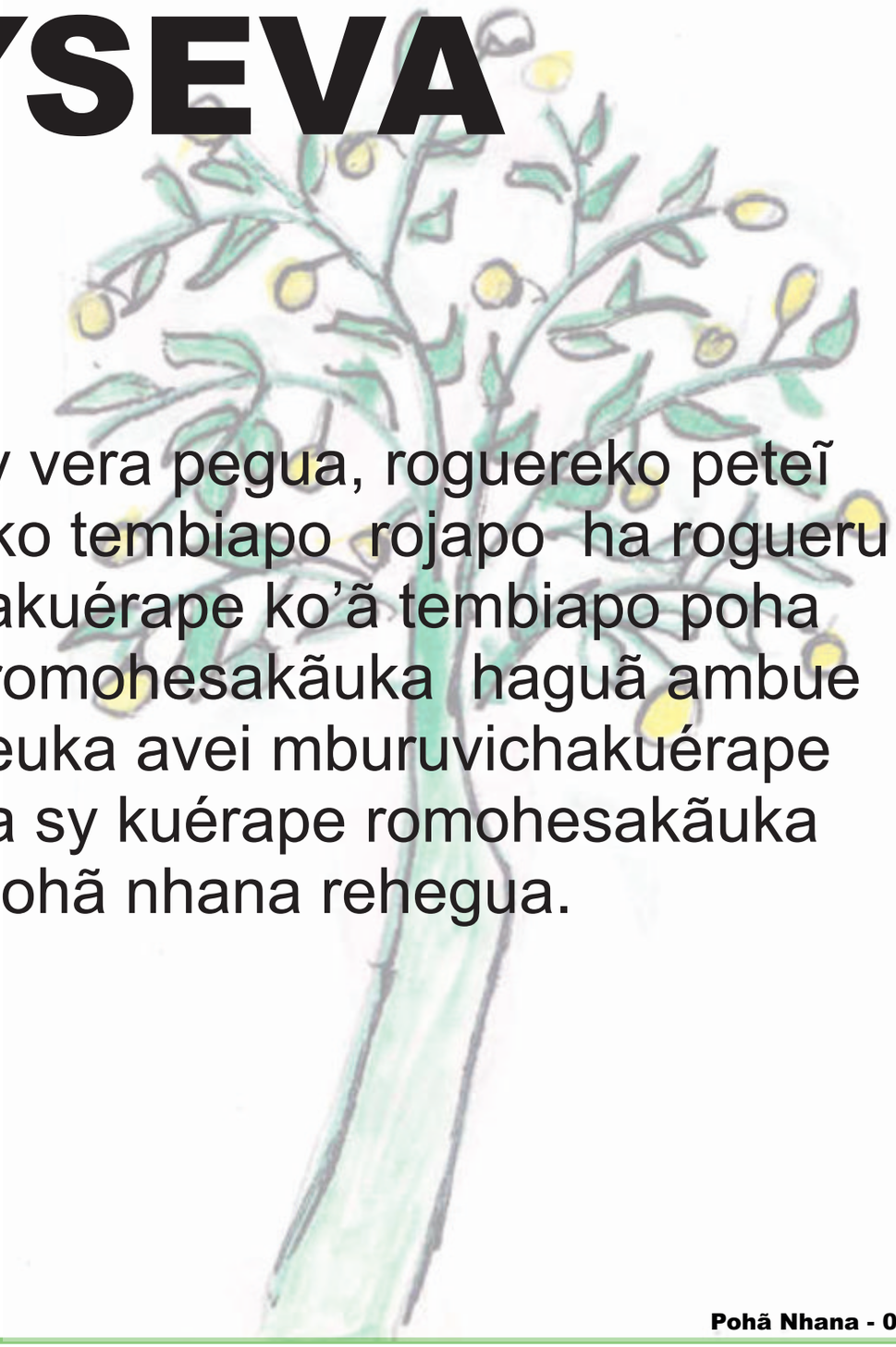

Ore mbo’eharakuéra mbo’e poty vera pegua, roguereko peteĩ jehupytýseva. Upéagui roiporavo ko tembiapo rojapo ha rogueru romohesakãuka haguã umi mitakuérape ko’ã tembiapo poha nhana rehegua rojapova’e. Avei romohesakãuka haguã ambue mbo’eharakuérape ha omonhe’euka avei mburuvichakuérape tekoha pegua ha te’yi mitã ru ha sy kuérape romohesakãuka haguã ko’a tembiapo pohã nhana rehegua.

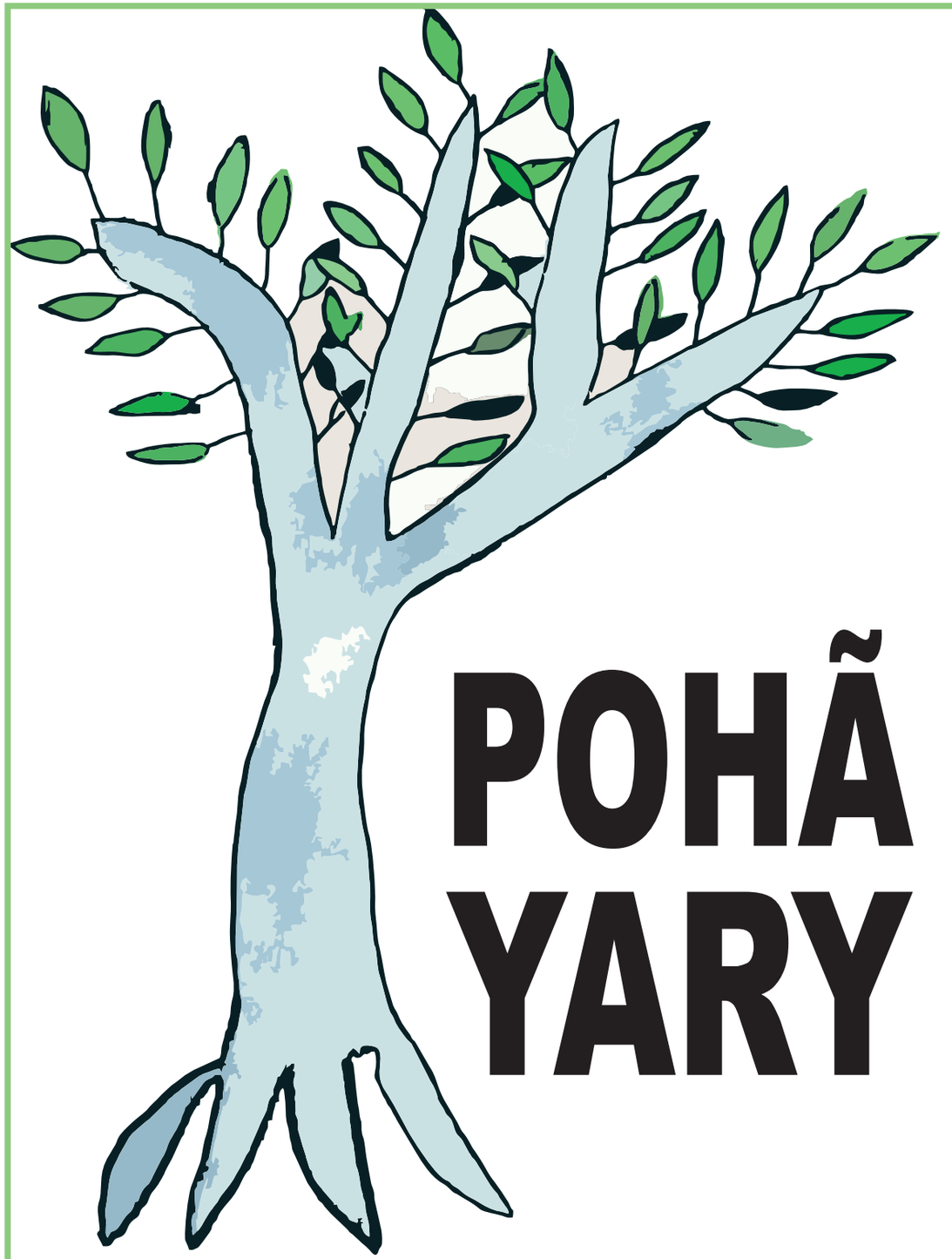

POHÃ YARY

Yary/nharakãtingy/seyro, jaiporu ipire ha oguekue, nhambopupu hağua upéa jaiporu jajahu ha enheakãhéi hagua ave. Ha'e iporã ave nde rete rasy pa ramo. Oĩva va'e oiporu hasy ima'e tiro va'epe oiporu oipohanõ hağua ixupe. Nhanderu ha nhandesy katu oiporu oporomongarái hağua tesãirã ha mba'e porãrape.

Ka’are jaipyhy hogue nhambopóy imátagui hakãgue ha nhamoxi y ndive jaiporu hagua. Ha uperire embopupu y pe pohãrã reiporu ja’uka hagua isevo’íape. Ko pohã ka’are iporã upeixarã. Ha ha’e iporã mitã ikamby ryru jereape ave.Jaipyhy hagua nhamope hakãgue hovere tatapy. Embojehe’a karai nhandype eipixyvo mitãre ikambyryru jeréape.

KA’ARẼ

INEA KA'ATĨVU

Ka'atĩvu iporã akã rasy vaipe ima'etĩro va'epe.Pe pohã reipyhy embopupu hogue pohãra inhakã rehapy hapy hağua. Upe rire ejokua inhakã kamisa rumbykue pe ha upei rire ojehasa rire ejora ha emoĩ

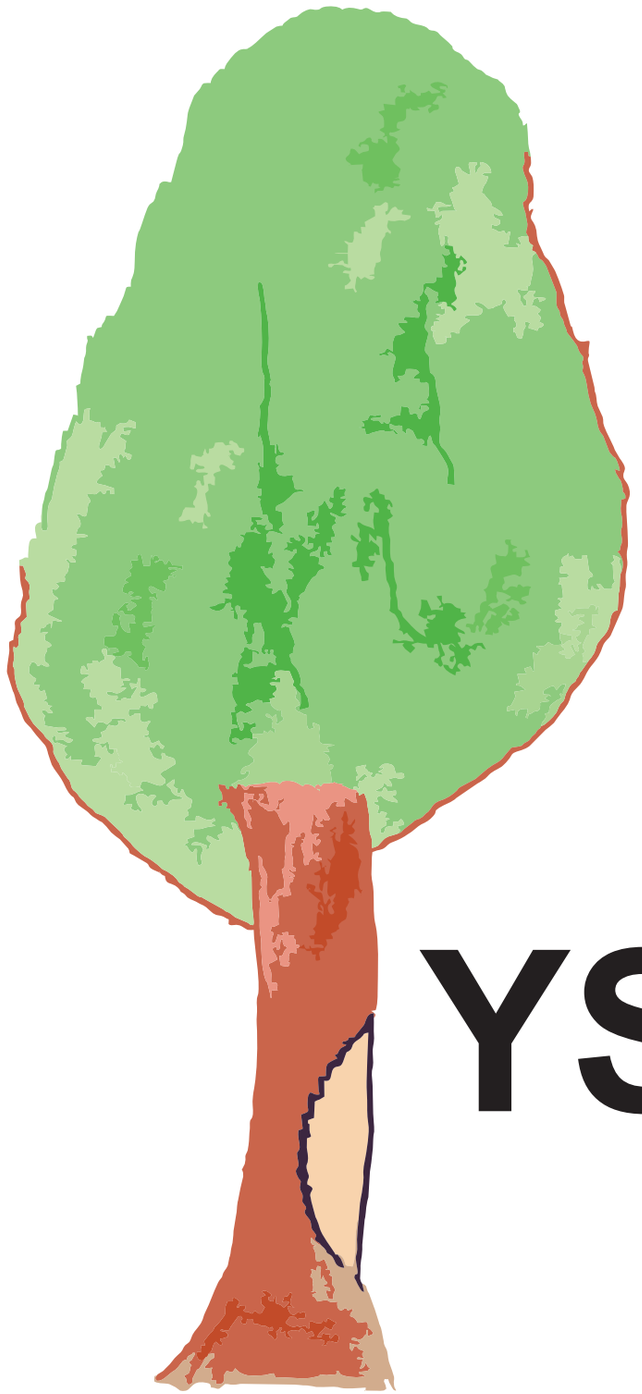

YSY

Yvyra ysy jaiporu ijaysykue pohãrã. Ha'e iporã akãrasýpe ha mendáre imba'e pyahu vape onhepohanõ hagua. Jaiporu hagua nhamboguái imatape yjaysykue ojeporu hagua. Ha ha'e iporã ma'etírope omohyãkua kunhã tãipe, karia'yta va'e pe ave. Ko ysy iporãeterei.

MBURIKA

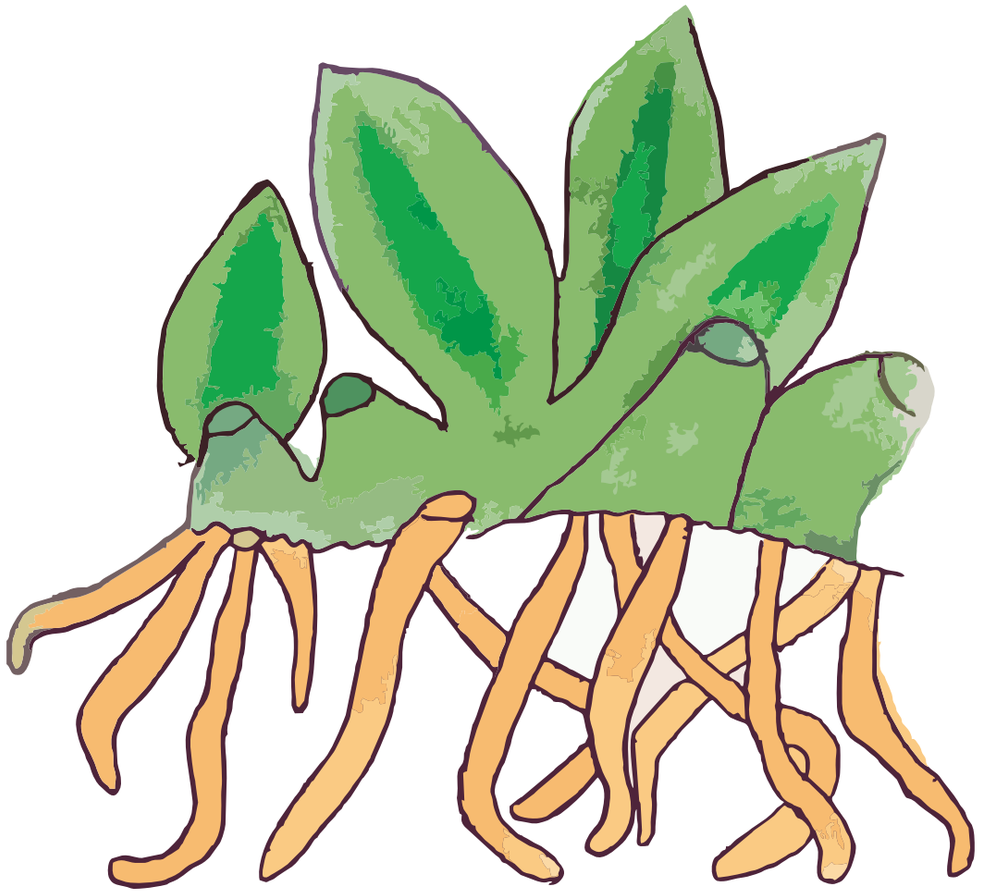

Mburika nambi iporã jehýi romatímope upéa rejokua va’erã hogue ha hapokue erejoso erenhapytĩ hasy hape. Upéicha rejapo va’erã pohã. Upéape iporã mburika nambi.

NAMBI

PARIPAROVA

Ko pohã pariparóva iporã ase’o rasype ha nde rye rasýpe. Pohãrã rejapo xa rembopupu hogue ha eremboty arã oja’i ereiporúva. Ha upéi ereha’arõ arã hakuvy jave ere’u hağua pohã. Ndai’aravoi ere’u hağua pohã erekuérase potavo erei’u rã hese erekay’u a py’ĩrã upéixa rejapo va’erã.

POHÃ KATIGUA REHEGUA

KATIGUA IPORÃ AKÃNUNDUVAIPE . POHÃRÃ, REJARA YVYRA REIKYTÎ NERUMBY KU´ARUPIAJA HA RERU REIKARÃI HETA MOKÕI NDEPO AJA HA EMYAKY YARY RYKUEPE HA UPEI EJOKUA NEAKÃRE UPE POHA.NDE PYTU OHASA JAVE RYAKUAGUE,REIPE´ARA NEAKAGUI. HA UPE NEAKARE REJOKUAVA´EKUE RERAHAVA´ERA TUJUKUAPE REMOI PONOVE HASYVAIVE NEAKA.

KARAGUARA

Karaguara iporã kunha imemby rire ho’u haĝua pono onhandu tye kutu vai pe. Upea reipyhy rejoso eremongu’i ha eremoĩ ytaku pupu pe. Upéi he’uka kunhã pe omopotĩ hagũa huguy vai. Upeixa rejapo va´erã ere’uka haĝua kunhã imemby’ivape.

POHÃ RO'YSÃ / HAPORAVIJUVA

Pohã ro´ysã iporã kunha imemby´iparire ho´u hagua pono onhandu hye rasy upea. upea eremoi hapokue hi´apea ndive erejoso akuema eremoi pohãrã, ojy rire eme´e kunha ho´u hagua kopopy. upe pohape ere´ukava´e upe kopope eremopetei va´era upe pohã ratykue ha remohenda va´erã.upeixaramo mante pohã ere´uka va´e iporã ndeve. hekopemi ere´uramo.

POHÃ PINDO

PINDO POHÃ REIPORU HAPOKUE REMBOJY HAGUA. HA'ENHOREI NAIPORAI POHARA MBA´ASYVAIPE UPEA REMBOJEHE´A VA´ERA AMBUE POHA NDIVE . HA´E REI IPORA NDE TYASYPE.MBA´ASYVAIPETA RAMO REMBOJEHE´A VA´ERA:JAHAPE RAPO,NHUAPEKA RAPO KANHA RAPO,ARAKU RETYMA´Y,MOYVARA RAPOKUE NDIVE.UMIA REMBOJEHE´A RAMO UPEICHA IPORA HASYVAIAPE . UPEA HO´UPA VY HA´E OKUERAMA.

POHÃ KANHAPOTY

Kanhapoty iporã imba´asyvaiape ereuka hagua. ha´enhorei naiporai, ipora hagua mbojehe´ava´era ambue poha:pindo,jahape rapo, pokoi moyvara rapokue ndive ha kanhapoty ndiveumia poha kuera ndive erembojehe´ava´era. hendaichaete rembojy ramo upeicha ipora. ha ha´enho katy ipora kunha rekoha hasy ramo upea rejara hogue hapokue ndive rembojy ere´uka hagua kunha hasyva´epe.

YRUKURÃ

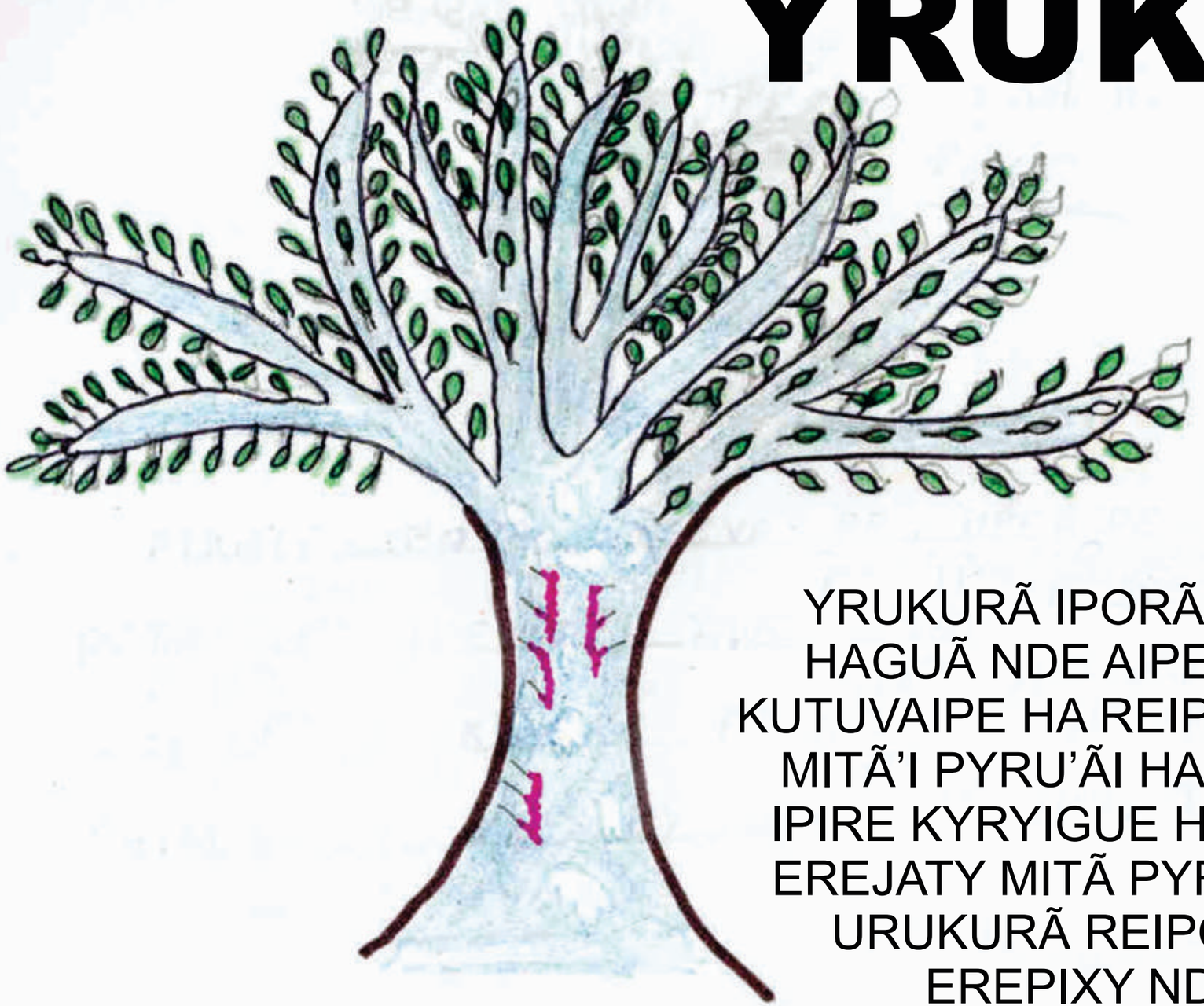

YRUKURÃ IPORÃ REIPOHÃNO HAGUÃ NDE AIPE HANDE RYE KUTUVAIPE HA REIPOHANO HAGUÂ MITÃ'I PYRU'ÃI HA AVEI REHAPY IPIRE KYRYIGUE HA REMONGU'I EREJATY MITÃ PYRU'ÃIPE UPEA URUKURÃ REIPORU IJAYSY EREPIXY NDE AIRE.

POHÃ PIKATĨ

PIKATĨ IPORÃ PYSEVO´IPE. UPEAPE REJARA REIKARÃI HA EMOĨ YPE OJE´O MBARETE HAGUA HYKWERE HOVY HAPEVE.UPEI RENHEPYRU REIPOHANO NDE PY PE.UPEAPE HA´E IPORÃ.

POHÃ HI´APEA

HI´APEA IPORÃ PY´ARASY PE ,POHARÃ, EREIPYHY HAPOKUE YVYGUYPEGUA EHESY HAGUÃ. REHESY RIRE EJOSO HA EMOI EMBOPUPU REMBOJY RE´UKA HAGUÃ HASYAPE.UPEA REJAPO UPE POHÃ HI´APEA IPY´ARASYVA´EAPE.

KATIGUA

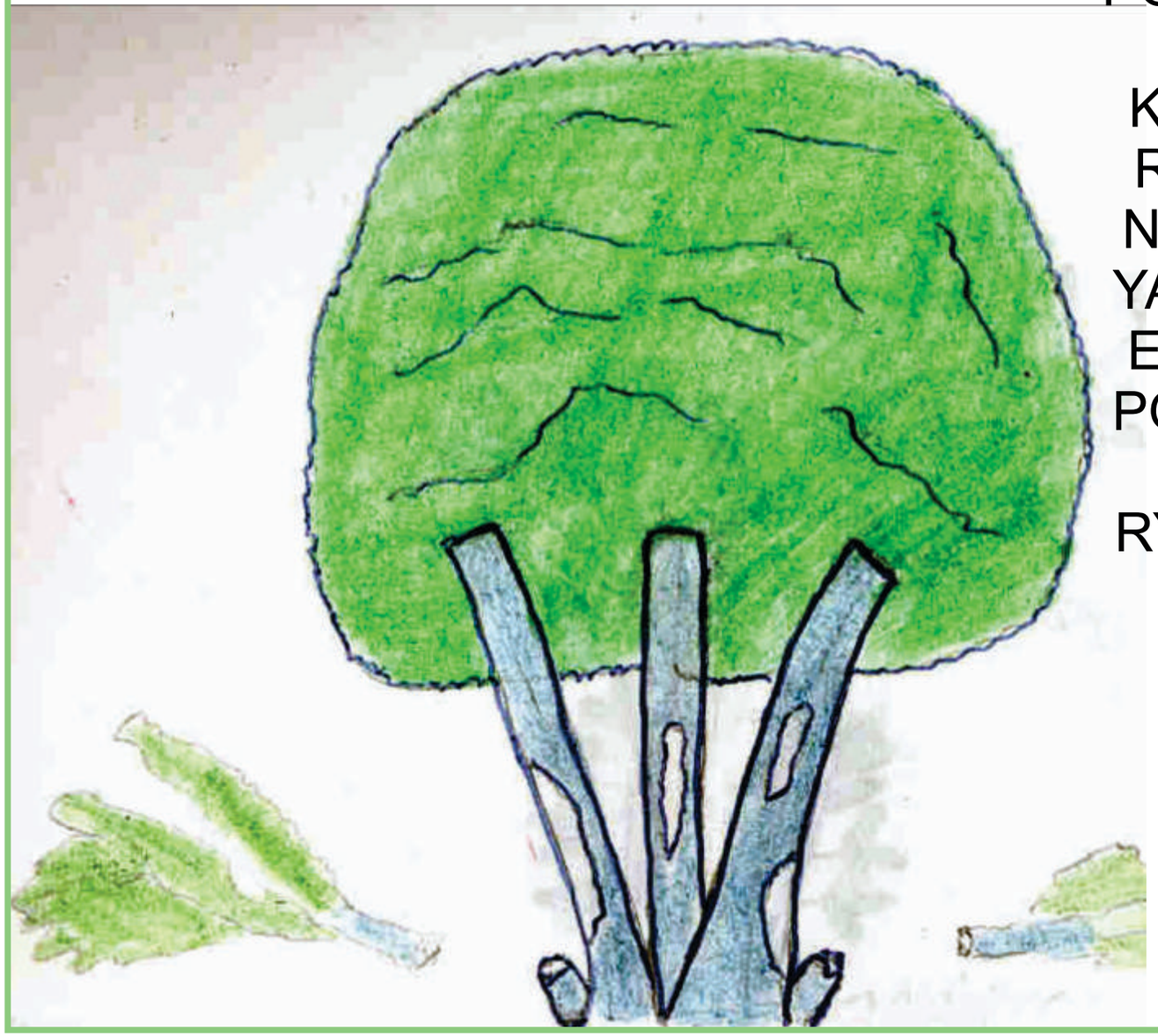

KATIGUA IPORÃ AKÃNUNDUVAIPE . POHÃRÃ, REJARA YVYRA REIKYTĨ NERUMBY KU´ARUPIAJA HA RERU REIKARÃI HETA MOKÕI NDEPO AJA HA EMYAKY YARY RYKUEPE HA UPEI EJOKUA NEAKÃRE UPE POHA.NDE PYTU OHASA JAVE RYAKUAGUE,REIPE´ARA NEAKAGUI. HA UPE NEAKARE REJOKUAVA´EKUE RERAHAVA´ERA TUJUKUAPE REMOI PONOVE HASYVAIVE NEAKA.

SAMBUNGERO

SAMBUNGERO IPORÃ MBIRU´APE NDE RETE REHE OSEAPE. UPE MBIRU´A OSE JAVE REJARA HOGUE REMBOPUPU.REMBOPUPU PARIRE,EIPORU HOGUE RYKUERE HAKUVY PORAPE EJEPIREI HAGUA. UPEI REJEPIEIPARIRE,ENHENO ARÃ NDERUPAPE REJAHO´IPAPE EREIME VA´ERA,PONO NDE JARA YVYTU UPEPE EREI VAERÃ ERENHEPOHANO REKUERAPEVE.

JATEI KA’A

JATEI KA’A HETA ENTERO YKOTA REHE. OĨ HA’E PETEĨ POHÃ IPORÃ TY’E RASÝPE.
NDE RY’E RASYRÕ EREMOĨ YPE HA EMBOYTAKU. HA EHEJA TOPUPU PORÃ RIRE REHEJA TAHO’YSÃ PORÃ RE’IHU HAĜUA.
HA’E IPORÃ KUÑA PE DITA HAĜUA IMEMBY.
HA’E IPORÃ AVEI MITÃ OJEJURUHÉI HAĜUA.

Ype ka´a

Ype ka’a heta entero ykota rehe oĩ.Ype ka’a ha’e peteĩ pohã iporasy’ava pegua. -Mitã ochiri etereirãmo reipyhy va’erã rembyjahu ha rembo’iu hağua ha’e pe.

Pohã

Ysypo katĩ ha’e peteĩ pohã iporã ty’e rasýpe.
Ha ha’e ysyporãmi yvyrare ojelia.
Eipyhy va’erã ichupe ha rehapopĩ ha embopupu re’u hag̃ua. Ho’u arã mitã kuimba’e, kuña ha g̃uaiĝui. Ha’e ko pohã ty’e rasy pegua.
Avei iporã nde ruguy mbarete hag̃ua.

ka’aguy

Pohã ka’aguy

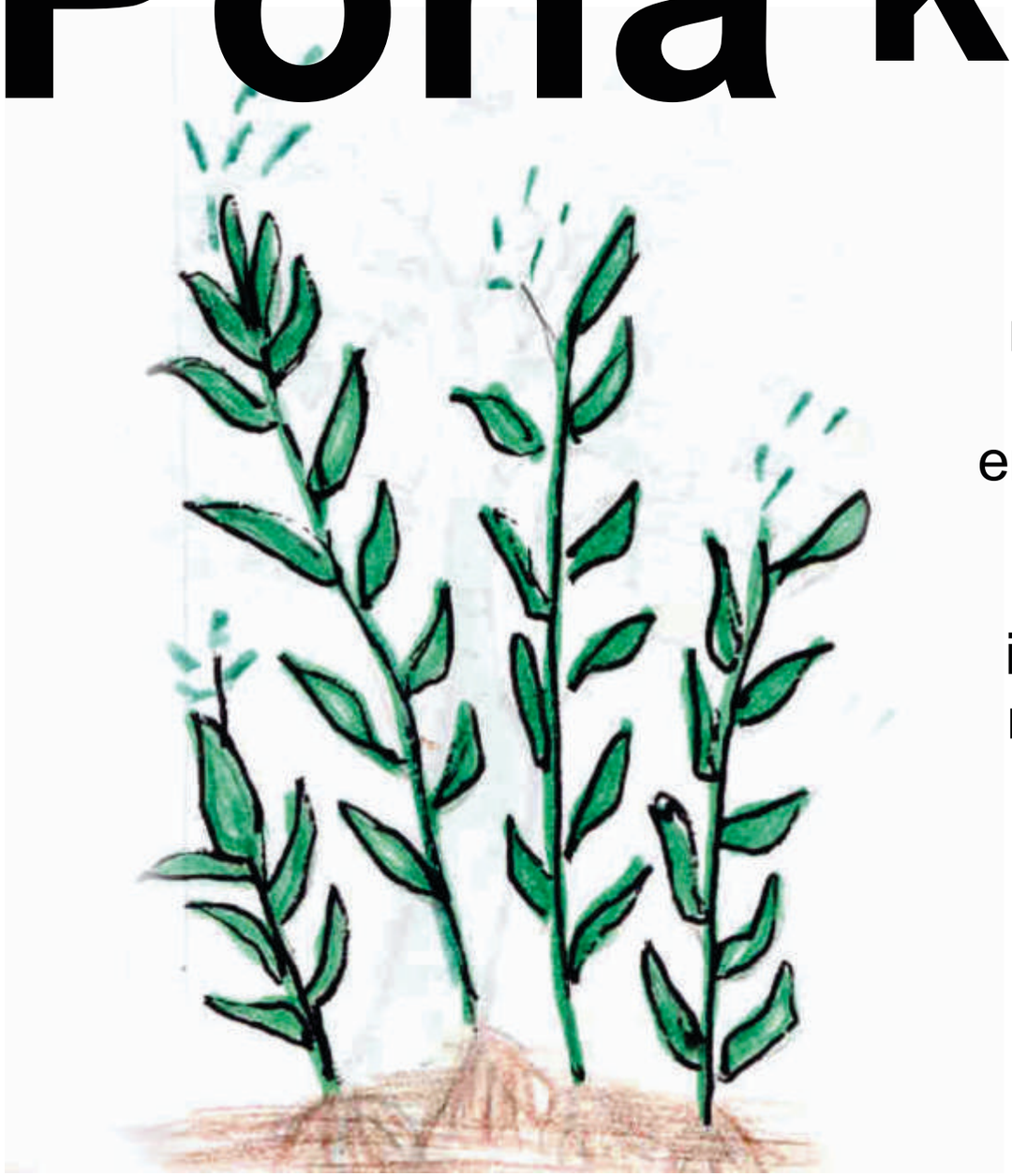

Pikatĩ ha’e peteĩ pohã oĩva oka rehe. Ha’e iporã akã rasy vaipe. Eipyhy ha ehapopĩ hapokue ha embohasa nde akã rehe.Terã katu remoĩ kaña pe.
Ha embojehe’a petỹ ndive, avei iporã rejepichi hag̃ua hykuerepe nderete rehe mamo hasy hape.

pikatĩ

Yva hẽ´ẽ ha´e iporã repohãno hagua oguerekova py´a perepe. Reipyhy va´erã hi´akue rejapo ichugui suko otẽrỹ re´u hi´aju kue ha´e iporã nembopytu´u hagua.

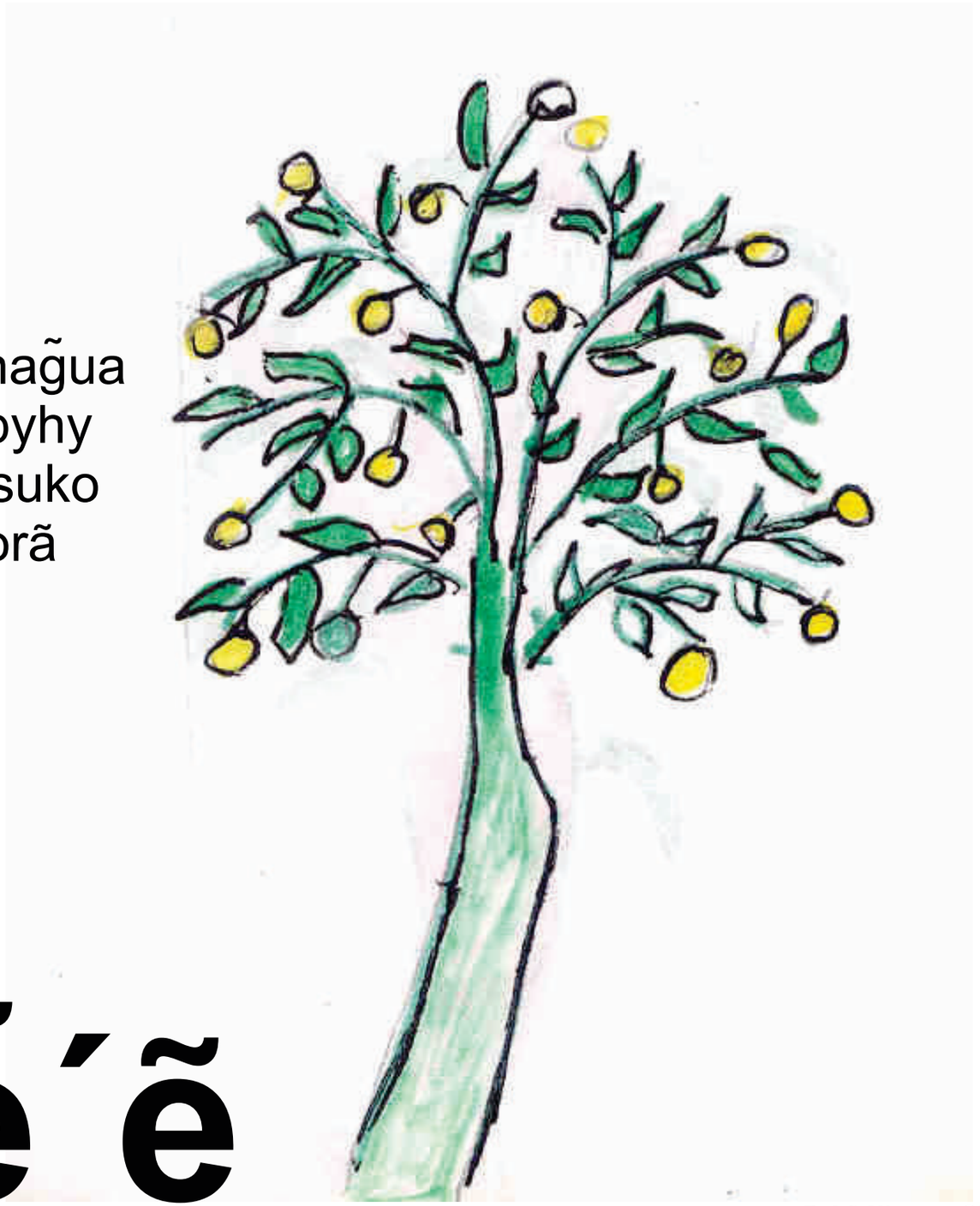

Yva hẽ´ẽ

Araku

Sarakura retyma ha´e peteĩ pohã ahy´o rasy pohã pegua ha´e oĩ ykotare. Oisu´u ha eñomu va´erã hakãngue. Ha emoko hykuere. Upéicha re´u va´erã ko pohã.
Ho´u va´erã mitã kuimba´e ha kuña .
Ikatu ave erejahu ha johéi pype.

Retyma

Salvia

Salvia ha´e peteĩ pohã hu´u pegua.
Ha´e oĩ ñu otero oĩ ka´aguýre.
Ha´e emohe´ẽ va´erã asukape ha
re´u hykuere.
- Ha´e ikatu avei nembopytu´u.

Pohã Ka´aguy

Pohã

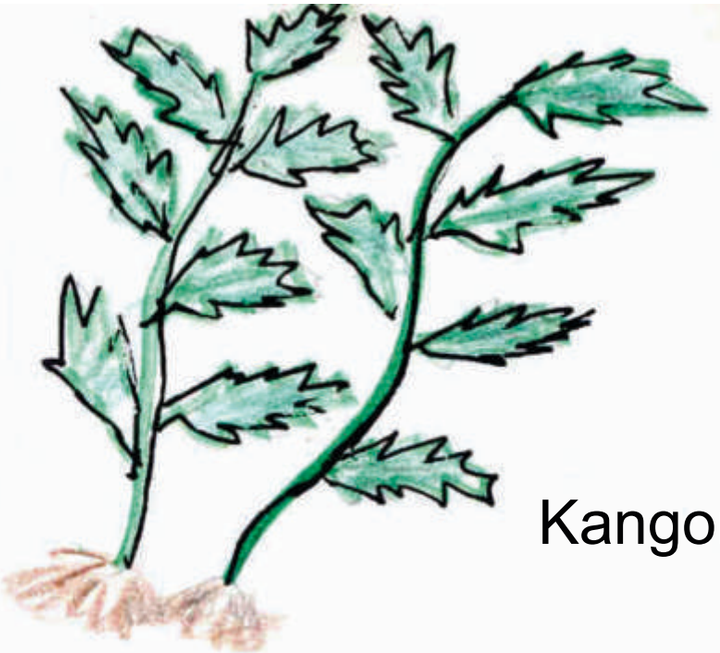

Kangorosa peteĩ pohã oĩva ñurehe ikatuta avei rejohu ka´aguyrehe.

Kuña imemby parire ho´u va´erã. Oitypa hagua huguy vaikue.

Kuña hy´e guasúva ndaikatui ho´u, ha´e ohundi mitãme oikoẽy jave.

kangorosa

Pohã

Pohã okaygua ha´e peteĩ karai pohã iporãva ty´e rasýpe ha kuña ikyrava ndaikatúi ho´u pe pohã, ha´e imbarete eterei. Ha tembi´u nde mby´ái ramogua.

Erejapotarã pohã reipyhy va´erã mbohapy rogue ha rembopupu.Terã re´u yro´ysã reheve.

Okaygua

Pohã

Pohã ro´ysa ha´e peteĩ pohã oĩva yrehe ha ykota rehe.Ha´e iporã kuña hugua rasy ramo pegua.

Reipyhy hogue ha ipotykue rembopupu hakuvy jave ho´u hagua,otero´ỹ ka´aýpe.

Ro´ysã

Ñarakatĩngy ha´e iporã akã rasýpe ha ponõ ndekeñe´e (kerai) pyhare.

Eipe´arã ipirekue ikatu e´yrõ pe ijyvakue voi eremoĩ arã ytakupe ehejarã opupu porã rire reipe´a ytakugui ha ho´ysã rire erejahu arã ha´epe.

Ñarãkatĩngy

Ysypo

Ysypo Sumo iporã hentere ojejapo vairã hese.
Eipe´arã imatakui ha erembopupu arã ytakupe ha ho´ysa rire katu ojahu arã ha´epe.
-Upeicharõ ha´e oñemopotĩ je´y umimba´e jejapopygui.

Sumo

Pariparoʹa

Pariparo’a iporã akã rasýpe, ty’e rasýpe, py’a rasype ha umĩ kuña ha kuimba’e oguereko’a mba’asy va’i ry’epe.
Rembopupu pe pohã ha re’u ka’aype ha re’u yre ave tererépe.

Jaguarundi

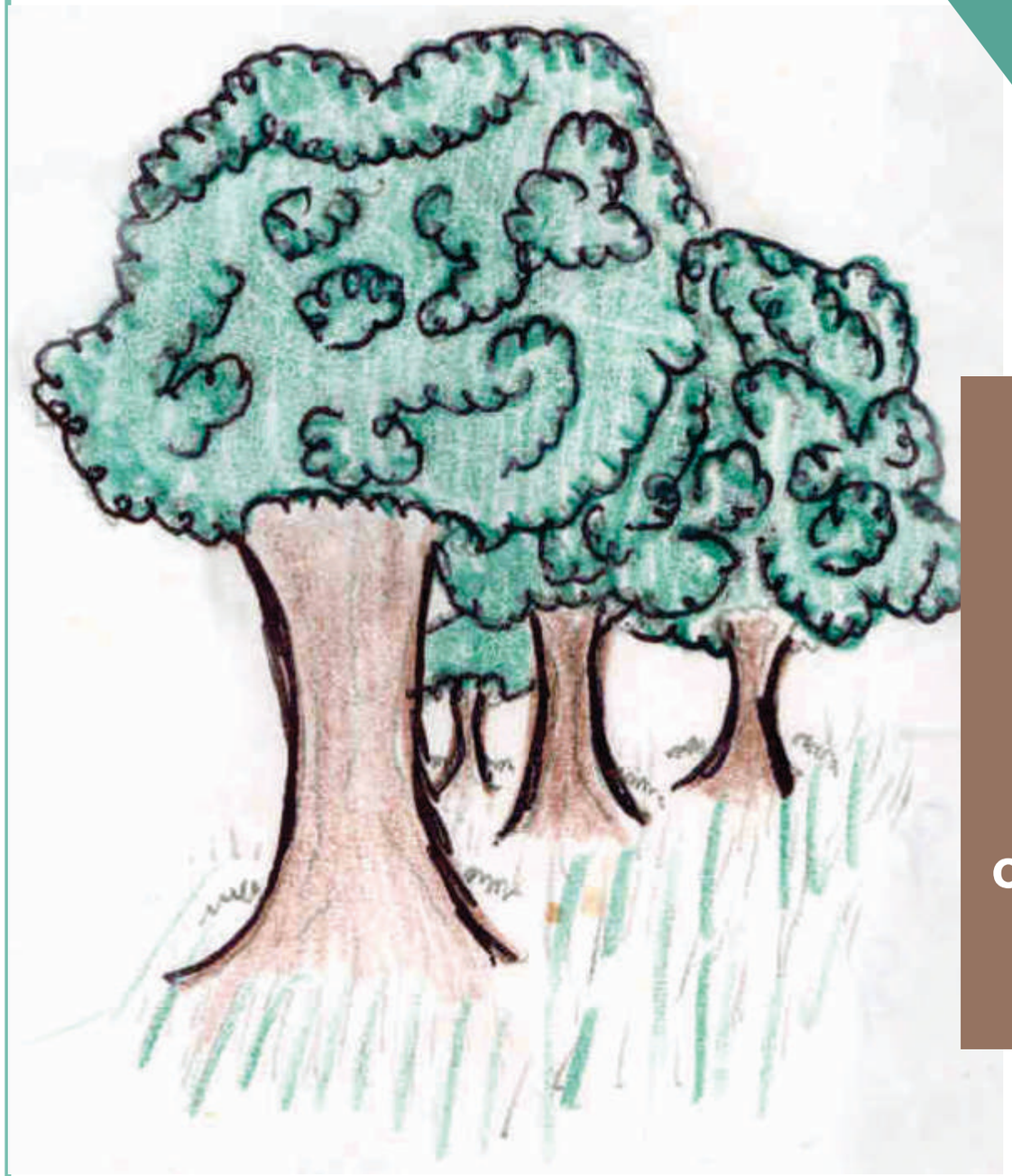

Ysy

Ysy ha´e peteĩ pohã ha´e oĩ ka´aguyrusure iporã entero mba´asype akã rasýpe, jehy´i ha mba´etĩrõ pohã avei. Rehapopĩ va´erã ipire ha rembopupu ha rejahu ha´epe, otero´y nde akã rasyrõ reñapytĩ va´erã ne akãre.

Yrukurã ha´e oiko ogarehe.
Ha´e iporã jegua hag̃ua.
Rejerokytarõ rembojegua
va´erã nde rova ha´epe.
Ha´e iporã avei mirãpe.
Ko´a pegua ko yruku.

Yruku

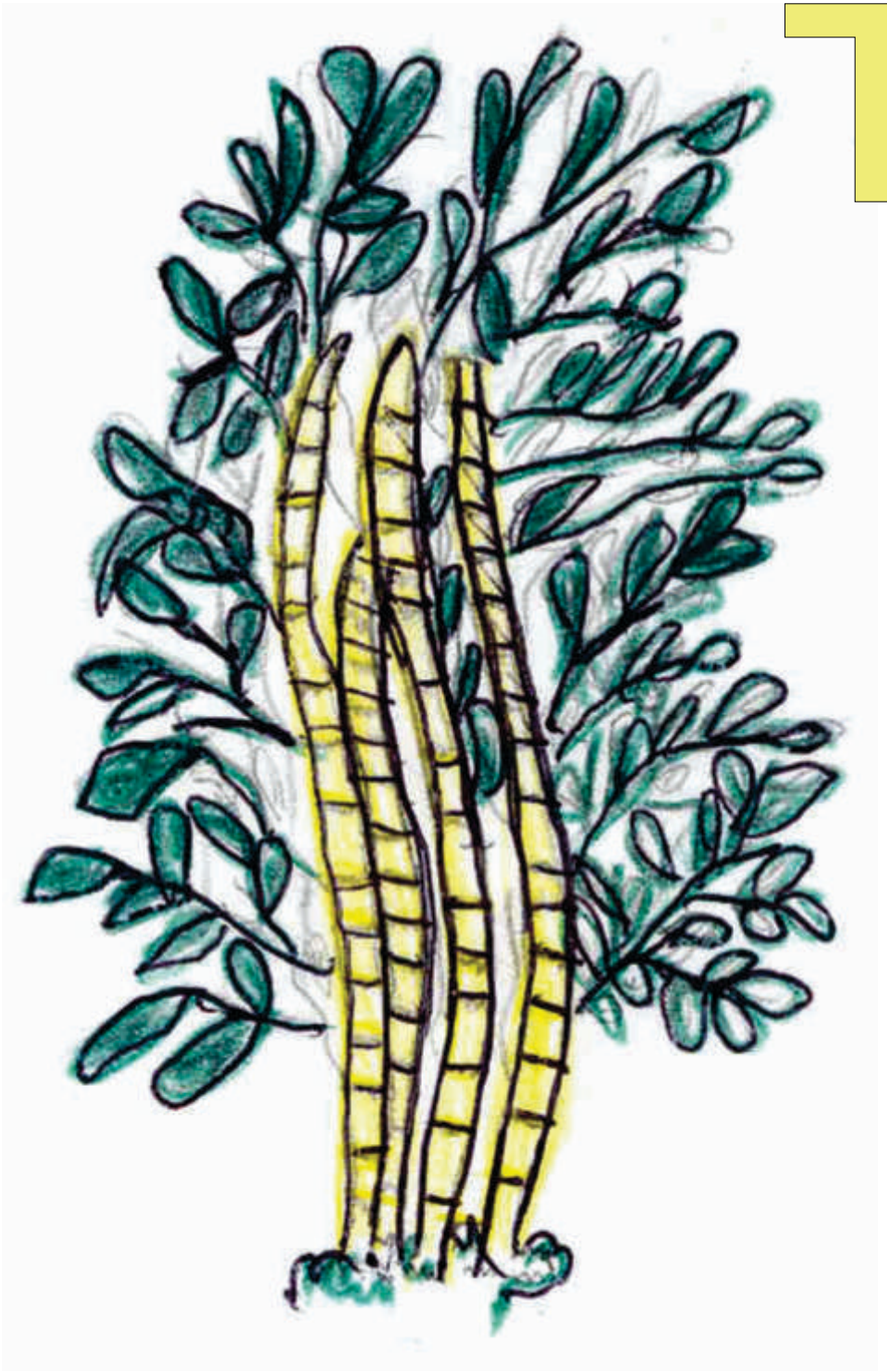

Takuara

Takuara ha´e peteĩ pohã oĩva ogarehe ha ñurehe avei.
Ha´e iporã mitã michĩ pyru´ãpe.
Eipyhy va´erã ha rehapy ijy vakue eheja tokai ha upéi emongu´i ha emoĩ mitã pyru´ãre.

POHÃ NHANA
REHEGUA

POHÃ
TA'ANGA
JEXAUKAPY
HA
JEHAIPYRE
REHEGUA

APRESENTAÇÃO

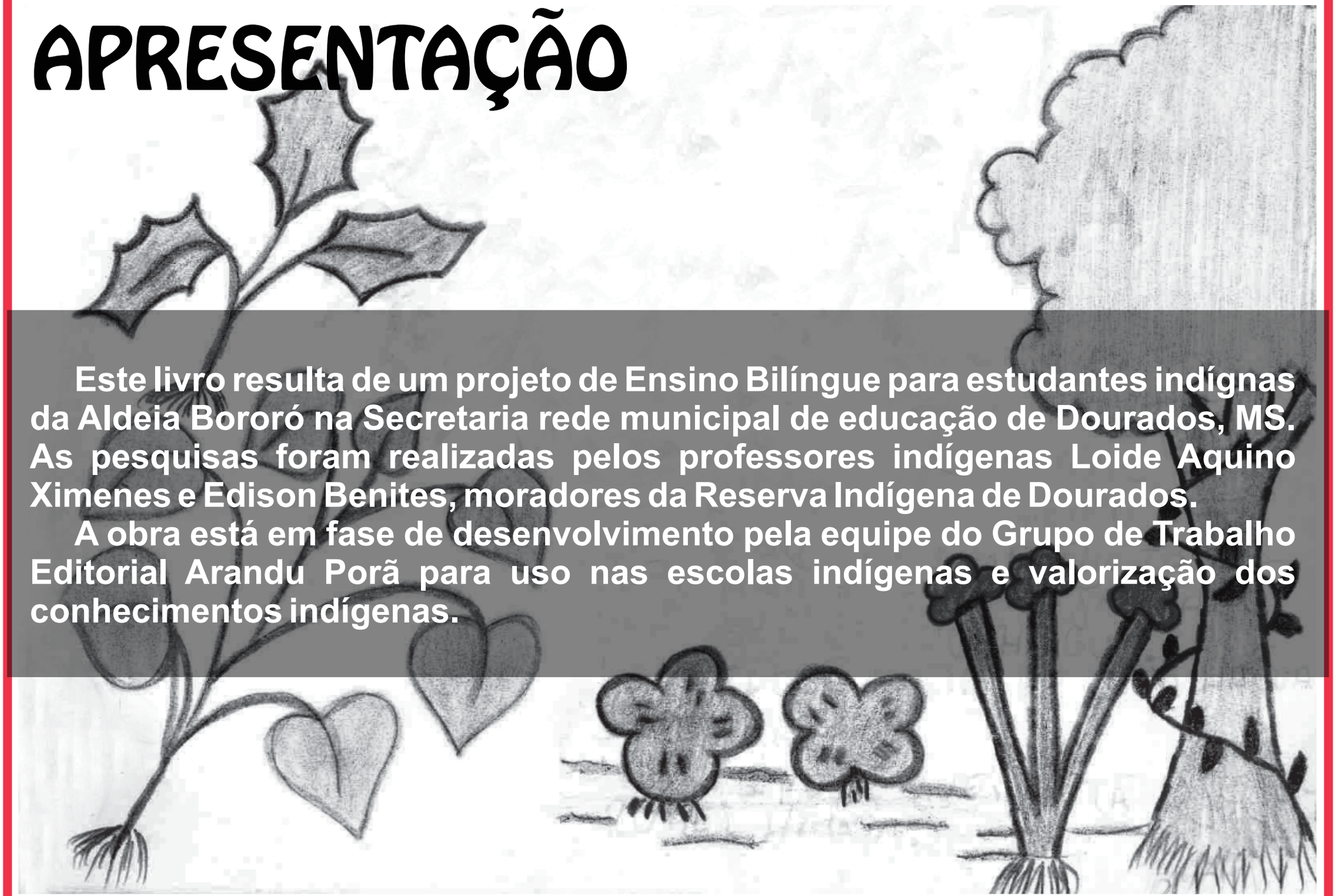

Este livro resulta de um projeto de Ensino Bilíngue para estudantes indígnas da AIdeia Bororó na Secretaria rede municipal de educação de Dourados, MS. As pesquisas foram realizadas pelos professores indígenas Loide Aquino Ximenes e Edison Benites, moradores da Reserva Indígena de Dourados.

A obra está em fase de desenvolvimento pela equipe do Grupo de Trabalho Editorial Arandu Porã para uso nas escolas indígenas e valorização dos conhecimentos indígenas.

Pohã Nhana

APOIO

FICHA

AUTORES: Adão Ferreira Benites, Adriana Martins Ramires, Edison Benites, Ernesto Fernandes Ortiz, Loide Aquino Ximenes, Ribelino Escobar
CAPA: Ernesto Fernandes Ortiz, Adão Ferreira Benites
REVISÃO: Adão Ferreira Benites, Maria de Lourdes Albuquerque de Souza, Francelina da Silva Souza, Veronice Lovato Rossato, Zélia Regina Benites, Ernesto Fernandes Ortiz
DIGITAÇÃO: Adão Ferrera Benites, Ernesto Fernandes Ortiz, Maria de Lourdes Albuquerque de Souza
ILUSTRAÇÃO: Loide Aquino Ximenes, Edison Benites
PESQUISA: Loide Aquino Ximenes, Edison Benites
Projeto gráfico: Neimar Machado de Sousa
ÚLTIMA REVISÃO: 30/06/2019
ORGANIZAÇÃO: Adão Ferreira Benites, Ernesto Fernandes Ortiz, Rubens Rosario Pinheiro, Francelina da Silva Souza, Teodora de Souza, Veronice Lovato Rossato, Neimar Machado de Sousa, Maria de Lourdes Albuquerque de Souza, Reginaldo Candado.
FORMATO: A4, paisagem, papel couchê 250g/m2, fontes Hobo e Arial. **Ano:** 2019 **Páginas:** 43
CONTATO: comiteeditorialconesul@gmail.com (Grupo de Trabalho Editorial Arandu Porã)